

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

İbrahim Agâh Çubukçu'nun Düşünce Dünyasında Öne Çıkan Bazı Hususlar

Some Highlights in İbrahim Agâh Çubukçu's World of Thought

Yazar / Author

Mehmet Fatih KALIN

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Felsefesi Anabilim Dalı
Kastamonu / TÜRKİYE

fkalin25@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5537-0469>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 02/01/2024

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 17/03/2024

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2024

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 22 Sayı/Issue: 43 Sayfa /Page: 83-104

Atıf/Citation: Kalın, Mehmet Fatih. "İbrahim Agâh Çubukçu'nun Düşünce Dünyasında Önce Çıkan Bazı Hususlar". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2024), 83-104.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.1413592>

• Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

İBRAHİM AGÂH ÇUBUKÇU'NUN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA ÖNE ÇIKAN BAZI HUSUSLAR

Öz

İbrahim Agâh Çubukçu, düşünce tarihinde evrenin başlangıcına dair değişik fikirler ortaya konya da, ilahi dinlerin haber verdiği gibi evrenin Tanrı'nın yaratmasıyla var olduğuna inanır. Ancak insanların yaratmanın mahiyetini kavraması da zordur. Evrenin tüm hakikatiyle bilinebilmesi için insanın mevcut gücünün üzerinde daha başka çaba ve yeteneklere ihtiyaç vardır. Tanrı fikri, insanı hiçlik duygusundan kurtaracak olan şeydir. Evreni ve varlığı düşünen insan özünde Tanrı'nın varlığı o kadar fazla hisseder. Tanrı'yı severek de O'na yaklaşır ve yaklaştıkça da hiçlikten kurtulur. İnsanın değişmesinin ve ölmesinin eksikliğinin kanıtı olduğunu düşünen Çubukçu, eksik bir varlığın kendi kendinin sebebi olamayacağını söyler. Öyleyse insanı var eden sonsuz kudret sahibi bir Yaratıcı olmalıdır ki o da Allah'tır. Maddenin ezeliği görüşü ona göre sinamadan ve kanıttan uzak olduğu için geçersiz bir açıklamanın ötesine geçememektedir. Evren surlarla doludur ve insan duyuların verilerine göre düşünelere sahip olur. Bu da varlığın ilk unsurunun insan tarafından bilinemeyeceğini gösterir. Varlık ve evrene dair bilimsel buluşların da sona gelmediği düşünülürse ilerleyen çağlarda evrendeki ince sanatı gerçekleştiren Allah'ın varlığının anlaşılmasına yönelik bilimsel buluşlar olması da muhtemeldir. Çubukçu, ruhu bedeni canlı tutan güç olarak açıklar. İnsanın ölmesiyle bu güç bedeni terk eder ve bedenın sureti değişir. Bu durum, gayba giden bir nesnenin yani ruhun olduğunu gösterir. Bilimin gayb alanına dair kanıt sunamaması onun inkârını gerektirmez. İşte ölüm ve ruhun varlığı da diğer klasik delillerle beraber Tanrı'nın varlığının delillerindedir.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Agâh Çubukçu, Felsefe, Din, Mistisizm, Ölüm, Ruh.

Some Highlights in İbrahim Agâh Çubukçu's World of Thought

Abstract

Although different ideas about the beginning of the universe have been put forward in the history of thought, İbrahim Agâh Çubukçu believes that the universe came into existence with God's creation, as stated by divine religions. However, it is also difficult for people to grasp the nature of creation. In order to know the entire truth of the universe, further efforts and abilities beyond the current human power are needed. The idea of God is what will save man from the feeling of nothingness. The more a person thinks about the universe and existence, the more he feels the presence of God in his essence. By loving God, he gets closer to Him, and as he gets closer, he is saved from nothingness. Çubukçu, who thinks that a person's change and death are proof of his incompleteness, says that an incomplete being cannot be its own cause. Therefore, there must be a Creator with infinite power who created human beings, and that is Allah. According to him, the view of the eternity of matter cannot go beyond an invalid explanation because it is far from testing and evidence. The universe is full of secrets and humans have thoughts based on the data of the senses. This shows that the first element of existence cannot be known by humans. Considering that scientific discoveries regarding existence and the universe have not come to an end, it is also possible that in the following ages there will be scientific discoveries aimed at understanding the existence of Allah, who realizes the fine art in the universe. Çubukçu explains the soul as the power that keeps the body alive. When a person dies, this power leaves the body and the shape of the body changes. This shows that there is an object that goes to the unseen, namely the soul. The fact that science cannot provide evidence about the unseen realm does not necessitate its denial. Here, death and the existence of the soul are among the evidence of the existence of God, along with other classical evidence.

Keywords: İbrahim Agâh Çubukçu, Philosophy, Religion, Mysticism, Death, Soul.

Giriş

1928'de Kadirli'de dünyaya gelen İbrahim Agâh Çubukçu, 1953'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirmiş, 1958'de İslâm Felsefesi alanında doktorasını tamamlamıştır. 1963'de doçent, 1969'da da profesör olmuştur. Kültür Bakanlığı Danışma Kurulu, Türk Tarih Kurumu ve RTÜK Üyeliği, Türk Tarih Kurumu Başkanvekilliği ve RTÜK Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Felsefenin çeşitli konuları ve İslâm Felsefesi üzerine çalışmaları olan Çubukçu'nun eserlerinde daha çok insan-varlık-evren ilişkisini, temel toplumsal ve ahlâkî problemleri irdelediği görülmektedir. Bu eserlerde özellikle Allah'a inanmanın gerekliliği, dünyanın geçiciliği, insanın evrene geliş ve varoluş gayesi gibi meseleleri geleneksel İslâm düşüncesi çerçevesinde ele

almaktadır. İnsan ve topluma dair eserlerinde ise toplumsal huzur ve barış, insanlar arasında sevginin yayılması, taassubun yenilmesi ve sahih din anlayışına vurgu yapmaktadır.

Gazzâlî ve Batnîlik (1964), Gazzâlî ve Şüphelilik (1964), İslâm Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri (1966), Mezhepler, Ahlâk ve İslâm Felsefesiyle İlgili Makaleler (1967), Gazzâlî ve Kelam Felsefesi (1969), İslâm'ın Temel Bilgileri (1970), İslâm'da Ahlâk ve Manevi Vazifeler (1976), İslâm'da Ahlâk ve Mutluluk Felsefesi (1977), İslâm Düşünürleri (1975), İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler (1980), Yunus Emre ve Düşüncesi (1982), Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri (1986), Türk İslâm Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler (1987), Türk İslâm Düşünürleri (1989), Denemeler (1990), Türk İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar (1992), Ahlâk Tarihinde Görüşler (1994), İslâm ve Çağdaşlaşma (2002), İslâm ve Yenileşme (2006), Görüşler ve Düşünceler (2006)¹ başlıca eserlerindedir. Çubukçu'nun hayatı ve çalışmalarına dair bu kısa bilgilendirmeden sonra şimdi onun felsefesini incelemeye geçebiliriz.

İnsanların çevrelerindeki dünyayı merak ettiği ve özellikle de fizik dünyanın oluşumunu çoğu insanın ilgi çekici bulduğu malumdur. Bu ilgi, doğal çevreyi kontrol altına alma isteğinden ve hayatın güzelliklerini elde etme arzusundan ileri gelir. Hemen hemen herkes günlük yaşamı içerisinde hayata ve doğaya dair sorgulamalarda bulunur. Fakat bu soruları herkesin gerektiği gibi formüle edemeyeceği açıktır. Sorulan soruların felsefi soru olma özelliği bulursa bile, bunlar filozofların ortaya koyduğu sorular kadar tatmin edici ve açıklayıcı olamayabilir.² Ancak felsefe soruları, pratikteki yönelmelere ait sorular değildir. Bu soruların ortaya çıkışında günlük hayatı düzenleme kaygısı bulunmaz. Felsefe sorusu, insanın içinde bulunan bir gereksemin dışı vurulmasıdır. Buna rağmen ne bir felsefe sorusu eyleme dönüşebilir ne de bu soru bir eylemle karşılanabilir. Hiçbir felsefe sorusu günlük eylemlerin sonucunda ortaya çıkmaz. Eylemler, felsefe sorularını doğurmazlar. Bu yüzden de felsefe soruları eylemlerden bağımsızdır. Kapının açık olup olmadığını öğrenmek için sorulan bir soruya cevap verebilmek için kapıya bakmak çözümdür. Fakat "bilincin ne olduğu" sorulduğunda böyle bir çözüm ortada yoktur ve bu soruya cevap aramak boşuna bir çabadır.³

Çubukçu, düşünmeye ve akletmeye önem vermiş ve felsefeyi, varlığın yapısını ve özünü özgür bir düşünceyle araştırmayı amaçlayan bir disiplin olarak tanımlamıştır. O, felsefeyle meşgul olan insanın büyük ölçüde Tanrı, evren ve toplumla olan ilişkilerini düzenlemek gayesi taşıyacağını söylemektedir.⁴ Ona göre felsefenin yeri, din ve sanat gibi yüce değerler alanıdır. Felsefe, sanatların sanatı olarak bilinmekte ve nefsin kötülüklerinin yok edilmesi anlamında felsefe etkinliği ölmeden ölmek olarak da kabul edilmiştir. Bu nedenle de gerçek anlamda felsefe, doğruyu ve gerçeği özgür bir düşünceyle araştırma faaliyetidir.⁵ Çubukçu bu noktada felsefenin gelişebilmesi için gereken özgür düşünme ortamının önemine işaret etmekte ve tarihte felsefenin hep düşünce özgürlüğünün olduğu ortamlarda geliştiğine dikkat çekmektedir. Felsefenin kaynağı akıl olup, insana mantıklı ve sistemli düşünme alışkanlığı kazandırmasının yanı sıra, sonsuzluğun gizlerini ve gücünün sınırlarını düşünmesini sağlar. Felsefi düşünce sayesinde insan kendisini ve dünyaya gelişini tanır. Kur'an'da insanların felsefe yapmaya çağırılması da Çubukçu'ya

¹ Kemal Aytaç, İbrahim Agâh Çubukçu ve Divanı, (Çubukçu'nun Görüşler ve Düşünceler adlı eseri içinde), bkz. İbrahim Agâh Çubukçu, *Görüşler ve Düşünceler* (Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2006), 133-134.

² H. D. Lewis, *Philosophy of Religion* (Londra: 1965), 1.

³ Nermi Uygur, *Felsefenin Çağırısı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), 16-17.

⁴ İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm'ın Özünü* (Ankara: TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayın Müdürlüğü, 1997), 104-105.

⁵ İbrahim Agâh Çubukçu, *Söyleşiler* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998), 99.

göre bundandır. Akletmeye, düşünmeye, fikir yürütmeye, evrensel gerçeği araştırmaya dair ayetler ona göre bu çağrıyı içeren ayetlerdir. Felsefenin gerçeği ve doğruyu araştıran bir bilim kabul edilmesi halinde felsefeyle meşguliyetin Kur'ân ayetleri kapsamında olduğu anlaşılacaktır. Felsefeyi, "özgür biçimde varlıkların yapısını, özünü ve nasıl olduklarını araştırma mesleği" olarak tanımlayan Çubukçu, bu tanım göz önüne alındığında pek çok Kur'ân ayetinin de varlıkbilim kapsamında anlaşılacağını dile getirir. Çünkü Kur'ân'da insanla ilgili yazgı, eylem özgürlüğü, sorumluluk gibi konulara dair ayetler mevcuttur.⁶ Çubukçu, Türk-İslâm felsefesinin ana temelini de geniş biçimde Kur'ân'a dayandığını söyler. Ona göre, Kur'ân'ın akıl, bilgi, doğruluk gibi anlamlarda hikmetten bahsetmesi düşünürleri ayetlerden hareketle fikir üretmeye sevk etmiştir.⁷

Anlaşılacağı üzere, insanın düşünme eylemi neticesinde ortaya çıkan felsefe, geçmişten bugüne hep hakikatler bütünü veya hakikate erişilmesi için bir yol olarak görülmüştür. Bunun yanında inanma ve tasdik etme konusu olan din de kendisini hakikati temsil eden bir sistem olarak sunmuştur.⁸ Bu noktada Çubukçu'nun felsefenin inancın olgunlaşmasında önemli olduğu görüşü dikkat çekicidir. Zira felsefe, insana hakka hukuka saygılı olmayı öğretir. İnsan felsefe sayesinde kendisiyle toplumla ve her şeyi yaratan Tanrı'yla uyum içinde olmayı başarır. Yani, düşünce hayatı Çubukçu'ya göre insanı Tanrı'ya yaklaştırır.⁹ Sahip olduğumuz bilgilerin nasıl elde edildiğini ve temellerinin neye dayandığını öğrenme bakımından da felsefe önemli bir etkinliktir. Varlığın tanımı, başlangıcı ve sonunu düşünme, her şeyin ilk nedenine çözüm arama noktasında felsefe insana doyum sağlar. İnsan felsefe ile kendini tanıma yollarını bulur ve bilinçli yaşamayı öğrenir. Felsefenin olduğu kültürlerde gelişmenin daha hızlı olduğunu dünya tarihinde görmek mümkündür.¹⁰ İnsanı sürekli düşündüren bir etkinlik olan felsefe, aslında çoğu kişinin özel hayatında yeri olan bir şeydir. "İnsanın aslının ne olduğu, başlangıcının ve sonunun ne'liği, kim olduğu" gibi sorular neredeyse her insan tarafından sorulur. Bu soruların sorulması bir çeşit felsefe yapıldığı anlamına gelir. Öyleyse insan var olduğundan beri felsefe vardır ve esasen felsefe hakikati ve doğruyu arama sanatıdır. Yine felsefe, sanatların sanatı olup din ve metafizikle iç içedir.¹¹ Düşünce tarihine bakıldığında da Çubukçu'nun bu fikrini destekleyen bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Tarih boyunca felsefenin din ile alakasının iki şekilde olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ilkinde, bilimsel bulguları kullanarak Tanrı ve ruh gibi konularda sonuca varmak, yani dini olmayan verilerden yola çıkarak dini izaha ve kanıtlamaya çalışmak söz konusudur. Diğer yaklaşımda ise din fenomeninin kendisinden hareketle onu açıklama çabası görülmektedir.¹²

Çubukçu'ya göre nesnelere, kendi benliğinin ve Tanrı'nın varlığını bilmek, insana manevi bir haz verir. İnsanı aşan nedenler göz önüne alındığında nedenselliğin varlığı anlaşılacaktır. İnsan ve varlıklar kendi başlarına meydana gelmemişlerdir. Her şeyi düzenleyen bir kudret ve irade mutlaka olmalıdır. Bu kudretin varlığını kabul etmek de insanda bir dini bilincin oluşmasına ve fizik ötesini kabul etmesine neden olmuştur. İnanç meselesi insanlık kadar eskidir. İnsan, kendini aştıkça maddenin bağlarından kurtulmayı başarmıştır. Maddenin bağlarından kurtulup

⁶ Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 144.

⁷ Çubukçu, *İslâm'ın Özü*, 56; Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 58.

⁸ Mübahat Türker Küyel, *Üç Tehafüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2018), 1.

⁹ İbrahim Ağâh Çubukçu, *İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler* (Ankara: Ayyıldız, 1980), 54; Çubukçu, *İslâm'ın Özü*, 54; Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 56.

¹⁰ Çubukçu, *Söyleşiler*, 76, 77.

¹¹ Çubukçu, *İslâm'ın Özü*, 55; Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 57.

¹² Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2002), 10.

vicdanında yaratıcıyı duydukça manevi alanda zenginleşmiş ve böylece sanata, dine, ilme, devlete, hukuka ve ahlâka daha çok önem vermiştir. Manevi zenginleşme, insanın düşünce ve davranışları arasındaki uyumu da artırmıştır. Benliğini öne almayan insanlar arttıkça da insanın insana verdiği değer de artmıştır. Öyleyse tekniğe ve doğaya önem verildiği kadar insana da, onun manevi gelişimine de önem verilmelidir. Tekniğin ilerlemesiyle beraber maneviyat geliştirilmelidir. Kötü alışkanlıkların, adaletsizliğin, ırk ayırımının, bencilliğin, zulmün, ölüm korkusu ve ruh hastalıklarının giderilebilmesi buna bağlıdır.¹³

Çubukçu, filozofun sahip olduğu bazı niteliklerden de bahseder. Ona göre filozof, çoğunlukla yalnız ve bağımsız insandır. Herhangi bir ideolojinin takipçisi olmaz. Politik bir birey değildir. Politik fikirler üretirse de bunların egemen olması için uğraşır. Filozof, ilişkilerinde, davranış ve kararlarında nesnel davranır. Vicdana uygunluk onun için her şeyin önündedir. Filozof, maddi çıkarın veya putların kölesi olmaz. Diogenes ile İskender'in olayında olduğu gibi filozof şöhretli olana değil, insana değer verir. İnsanların eşit haklar esasına göre yaşaması bilincini taşır. Çünkü tüm insanlar Yüce Kudret'in yarattığı varlıklardır ve filozof bunu asla göz ardı etmez. Filozof, kendi fikirlerinin savunucusudur, onlara sahip çıkar ve sıklıkla fikir değiştirmez. Eleştirileri dinler. Sokrates'in ölüm pahasına kaçırılma teklifini reddetmesinde olduğu gibi doğru bildiği istikamette ilerler. Filozof olayları önceden okuma, önceden görme çabası taşır. Değişimleri izler ve yeniliğe karşı durmaz. Filozof, içgüdülerini kontrol etmeyi, onları dizginlemeyi bilir. Neticesi mutluluk olacak davranışları ve erdemli yaşamı seçer. Hurafe ve batıl inançlara yenilmez. Dini inanca sahipse bu inancı Tanrı sevgisi ve davranış güzelliği hedefiyle benimser ve gereklerini de yerine getirir. Olumsuz olaylar filozofu bezdirmez ve telaşa sokmaz. O, aklını kullanmayı ve sabır göstermeyi bilir. Kısacası filozof, düşüncesiyle, Tanrı'yla, toplumla ve kendisiyle uyum içinde olan insandır. Özgürlükçü, eşitlikten yana ve paylaşımcı olan insandır filozof. Tüm bunlar ideal bir filozofta bulunması gereken niteliklerdir. Filozofu en çok ilgilendiren şey de evren karşısında yaşadığı hayret, yani şaşkınlıktır. Evrenin sonsuzluğu karşısında duyulan hayret onu düşündürür. "Evren nasıl var oldu? Varlığın başlangıcı ve sonu nedir?" gibi sorularla uğraşır. Bu sorulara cevap ararken duyuların ve aklın gerçeği elde etmedeki yeterliliğini de irdeler. Zaman zaman şüpheler yaşar. Duyu aldatmacasının duyumla gelen bilgiye tesirini düşünür. Ancak aklın duyu verilerine muhtaç olduğunu da hatırlıktan çıkarmaz. "Kendisi dışında insanı evrene getiren kimdir ve nedir?" sorusunu araştırır. Ölümün anlamını, ölüm sonrası ne olacağını, mevcut hayat şartlarını kimin gerçekleştirdiğini sorgular durur. Şüpheden çıkış yolları arar. Çoğu zaman bu sorgulamaları yapan filozoflar Tanrı'ya ulaşarak iman yoluyla içsel huzura kavuşurlar. Bu da felsefenin mutlu olma sanatı olduğunu göstermektedir. Çünkü felsefe aklını kullanmayı, düşünüp sorgulamayı, kendini tanımayı, insanın değerini öğretir. Doğruyu ve gerçeği tanıyıp sevmekte insanı güçlü kılar.¹⁴

Çubukçu'ya göre akıl, insanda bulunan nesnelere kavrama ve bilgi öğrenme yetisi olarak tanımlanabilir. Yine o, insanı diğer varlıklardan ayıran şeydir. Hayvanlar içgüdüyle hareket eder. Oysa insan davranışlarını ahlaka ve akla uydurabilen tek varlıktır. Akıl sayesinde insan hukuk ve değerler yaratır. Akıl alanı sayesinde insan özgür davranır, nesnel kararlar verir ve geçici hevesler yerine sonsuz mutlulukların peşinde olur. Akıl, insanın kendisi hakkında düşünebilmesinin de aracıdır. Bu sayede insan özüyle mahiyetini, varlıklarla eşyayı ayırır. Evrende bir amaca uy-

¹³ İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm'da Ahlâk ve Mutluluk Felsefesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1990), 20-21.

¹⁴ Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 145-147.

gun olarak var olduğu bilincine varır. Bu bilinçlilik sayesinde de insanlaşır.¹⁵

Çubukçu, insanın diğer varlıklar arasında aklıyla farklılaştığı malum olmakla birlikte, sanat, ahlâk ve amaç sahibi olma açısından da insanın özel bir varlık olduğunu ifade eder. Yine özgür olması, insanın ayırt edici bir özelliğidir. İnsan, düşünür, karar verir, harekete geçer ve böylece yolunu seçebilir.¹⁶

Çubukçu, İslâm'ın bilmeye en fazla değer veren din olduğunu iddia eder. Kur'ân'da bilen ile bilmeyenin bir olmayacağı beyanını¹⁷ delil getiren Çubukçu, zamanla din içerisine akla uygun olmayan anlayış ve inanışların girdiğini söyler. Hz. Peygamber'in bilmeyi ve bilimi öven, teşvik eden hadisleri bulunmasına rağmen mevzu hadisler yüzünden birçok hurafenin İslâm'a sokulmasından üzüntü duyduğunu dile getirir.¹⁸ Bilim ve akla yüz çevirmek geriliğe neden olur. İslâm tarihinde de bilime önem verilen dönemlerde ilerleme ve yükselme olduğu, bilimden uzaklaşılan zamanlarda geri kalındığı görülmektedir. Hurafe ve batıl inançların artması toplumda durağanlığa neden olmuştur.¹⁹

Dini alandan hurafe ve batıl inançları temizlemek akli ve delili öne çıkarmakla mümkün olabilir. Yine taklitten uzak durmak da hurafenin oluşumuna manidir. Çünkü taklidin bir türünde de körü körüne birilerinin söylemlerine itaat ve ittiba söz konusudur. Oysa İslâm'da Tanrı ile kul arasında aracı mevzubahis değildir. Doğru bir din anlayışı ancak İslâm'ın esas kaynaklarına inilmesiyle sağlanabilir ki, Kur'ân da insanları araştırmaya, düşünmeye ve ibret almaya davet eder.²⁰

İnsan, bu dünyada sıkıntıya atılmış gibidir. Çünkü hayat bir mücadele alanıdır. İnsan hep var olmaya, yapmaya, etmeye, başarmaya çalışır. Bu mücadele verilirken de ölüm her an insanı yoklayabilir. Bu bakımdan var olmak bir tasa kaynağı yok olmak başka bir tasanın kaynağıdır. Hayatın içerisinde çeşitli tutkular, acılar hep vardır. İnsan sıcaktan da soğuktan da, açlıktan da aşırı yiyip midesini bozmaktan da muzdarip olur. Yoksullar yokluktan, varlıklılar ruhlarının doyumsuzluklarının sürüklediği tamahkârlıkla koşturmaktan çekerler. O halde, hayat mücadelesinde insan bir şeylere sahip olsa da olmasa da her halükârda sıkıntılıdır.

Çubukçu, felsefi soruların da insanın tasanını gidermeye yetmeyeceği görüşündedir. Ona göre, "*Neyi nasıl bilebileceğini*" sormak bir bilgi sorunudur. Bu soru derinleştirildiğinde insan yetersizliğini ve acziyetini anlar ki, bu defa da evrenin anlaşılmazlığı meselesi ortaya çıkar. "*Neyi umut edebileceğini*" sorguladığın da ise insan din sorunuyla karşılaşır. Bu, insanı Tanrı'ya yaklaştırır. Ancak, tutkular insanı zaman zaman başka yönlelere iter. Tasa ve acıdan kurtulmak yine mümkün olmaz. "*Neyi yapabilirim*" sorusu ise ahlâk problemini ortaya çıkarır. Ahlâki davranışın temeli olan vicdanın insanın çevresi ve eğitimiyle ilişkili olarak geliştiği düşünülürse insanın ahlâki olgunlaşmasında toplumun rolü anlaşılacaktır. Bu da insanın özgürlüğü ve iradesinin bağımlı olduğunu ortaya koyar. Böylesi bir bağımlılıkta tasa ve sıkıntılardan kurtulmaya manidir. "*Nereden geldim, nereye gidiyorum*" sorusu inançlı insanı ölüm sonrasında imana, inançsız insanı ise hiçlik duygusuna götürür. Her ikisi de insana korku verir ki, bu korku mutsuzluğa sebeptir. Mani ve Schoenpauer'un istemekten vazgeçmenin mutsuzluğu sonlandıracağına dair kanaatleri

¹⁵ Çubukçu, *Söyleşiler*, 71, 72, 83, 141-143.

¹⁶ Çubukçu, *İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler*, 5-6; Çubukçu, *Söyleşiler*, 4.

¹⁷ Zümer, 39/9.

¹⁸ Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 24.

¹⁹ Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 113.

²⁰ Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 116, 117.

Çubukçu'ya göre isabetli değildir. Hiçliğe giden bu tür düşünceler insan sorununu çözmekten uzaktır. Çünkü her şeye rağmen var olmak yok olmaktan iyidir. İnsan varlığının bilincine vardıkça, bilincini derinleştirdikçe insanlık adına acı ve tasa duyar. Ancak böylesi bir tasa insanı insan yapan özelliştir. Bu acıyı bilinçlilik haliyle hissedenler maddi âlemi aşarak manevi alanlara ve manevi zevklere erişebilirler. Peygamberler, veliler ve bilge kimseler insanlığın acısını duyarak Tanrı'ya ulaşmışlardır. Bu seviyede ruh sonsuzluğa açılmış ve Tanrı sevgisiyle dolmuştur. Öyleyse bilinçli yaşamak, tasadan uzaklaşarak mutlu olmayı ve ruhun dinginliğini sağlayabilir.²¹

Din, insanların mutluluğunu sağlamak için gönderilmiştir. Dinin özünü iyi anlamayanlar onu kendilerince yorumlarlar ve bu da dinden kaynaklı zannedilen savaşlar, çatışmalar, acımasızlıklara neden olur. Dini anlamada akıl kullanma önemlidir. Akıl, bilgi edinmenin aracı ve düşüncenin kaynağıdır. Düşünce, yaratıcı ve yapıcı oldukça insanlığın gelişmesine fayda sağlar. Düşünceyi dondurmak, toplumun üretkenliğinin yavaşlaması demektir. İnsan aklıyla nesnelere ayırır, fikirler geliştirir ve davranışlarını ayarlar. Dini anlamada onun asli emirleriyle bunları uygulayanların yorumlarının birbirinden farklı olması tarih boyunca sorunlara sebep olmuştur. İslâm'da aklın övülmesi boşa değildir. Hz. Peygamber'in akılla ilgili birçok hadisi bulunmaktadır. Yine hem Hz. Peygamber'in hem başta halifeleri olmak üzere sahabelerinin kendi içtihatlarıyla yani akıllarıyla hüküm çıkararak uygulamalarda bulduklarına dair birçok örnek sunan Çubukçu, aklın önemini ortaya koymaya çalışmaktadır.²²

1. Varlık ve Tanrı

Varlık kavramı, düşünce tarihimizde açıklamaya girişilen ve görüş beyan edilen ilk ve en önemli kavramlardandır. Problemi ilk defa açık bir şekilde irdeleyense bilindiği üzere Fârâbî olmuştur.²³ O, "varlık" kavramını anlatılamayacak, tanımlanamayacak biçimde zihinde açık, seçik ve yerleşik, sabit bir anlamı bulunan bir söz olarak açıklamıştır. Yani varlık, kavramların en basitidir.²⁴ Varlığın sırlarına dair yapılan incelemeler fizik alanın ötesine geçmektedir. Bu nedenle de maddenin ilk çekirdeğinin nasıl yaratıldığına dair kesin açıklamalara ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Varlığın en olgun yaratığı insandır. Akıl sayesinde insan doğayı aşmaya, onu yenmeye çalışır. Dil konuşur, kavramlar üretir ve deneyler yapıp sonuçlar üretir. Tecrübeleri arasında ilgi kurabilen bir varlık olarak insan karar veren, tasarılar üreten, nesnel davranabilen ve yenilikler yaratabilen bir varlıktır.²⁵

Çubukçu, düşünce tarihinde evrenin başlangıcına dair değişik fikirler ortaya konya da, semitik dinlerin beyan ettiği üzere bunun Tanrı'nın yaratmasıyla olduğuna inanır. Ona göre, insanlarına yaratmanın mahiyetini kavramasının zorluğu ortadadır. Kulağımızın her sesi işitememesi, gözlerimizim sadece yedi renkle algılayıp ultra mavi, ultra kırmızı ışıkları görememesi, elektriği başka şeylere dönüşmeden fark edemeyişimiz örneklerinde olduğu gibi var olan pek çok şeyi kavrayamamaktayız. İşte yaratma hususu da böyledir. İnsanoğlunun evreni tüm hakikatiyle bilebilmesi için daha başka çaba ve yeteneklere muhtaç olduğu açıktır.²⁶

Varlığı maddeyle açıklamayı kör izah olarak değerlendiren Çubukçu, bu iddianın tutarlı olması için materyalizmin "maddenin nasıl oluştuğu?" sorusuna cevap vermesi gerektiğini söy-

²¹ Çubukçu, "İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler, 20-22; Çubukçu, Söyleşiler, 7-8.

²² Çubukçu, *İslâm'ın Özü*, 9, 18-20, 40, 43; Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 10-12, 39-40, 42, 44-45, 63.

²³ Toshihiko Izutsu, *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ramazan Ertürk (İstanbul: Anka, 2002), 15-16.

²⁴ Hüseyin Atay, *Fârâbî ve İbni Sina'ya Göre Yaratma* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 4.

²⁵ Çubukçu, *Söyleşiler*, 83, 95.

²⁶ Çubukçu, *İslâm'ın Özü*, 7; Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 7-8.

ler. Maddenin ezeliği görüşü ona göre deneyimden uzak olduğu için geçersiz bir açıklamanın ötesine geçememektedir. Aynı şekilde panteizmin de cevheri evrende içkin kabul etmekle deneyimden uzak bir görüş ortaya koyduğunu ve bu görüşünde kabul edilemez olduğunu ifade eden Çubukçu, mistisizmin varlık anlayışının en tatmin edici görüş olduğu kanaatindedir. Kur'ân'da "Ol deyince olur"²⁷ ifadesiyle beyan edildiği üzere Tanrı her şeyi kendi özgür iradesiyle yaratmıştır. Mistik anlayışın insana evreni tanımada önemli imkânlar sunduğunu düşünen Çubukçu, süje olmadan objenin obje olmadan da süjenin değerlendirilmesinin mümkün olmayacağını belirtir. Ona göre, ruh ve beden birlikteliği bu konunun anlaşılması için iyi bir örnektir. Ruh öncesizdir, beden ise sonradan değildir. Bu ikisinin birlikteliğiyle insan oluşur. İnsan içsel kavrayışıyla ve kişisel deneyimleriyle bu fikri geniş boyutta düşünebilir. Evreni tanımak isteyen insan, ruhunu temizlemeli, yüceltmeli ve bedene egemen kılmalıdır. Bunu gerçekleştirecek olan da, erdemle donanmak ve sevgi dolu olmaktır. Bunu başaran bireyler kendilerini evrenle özdeşleşmiş hissedeceklerdir. Sevgi karşılıksız olarak vermek ve her şeyi Yaratıcı'dan ötürü severek gönle sığdırmaaktır.²⁸

Çubukçu, insanın evrendeki varoluşunu sorgularken doğumun ve ölümün sırrının bilinemeyişine dikkat çekerek "...Acaba evrendeki mevcudiyetimizin sırrı ve sebebi nedir?" sorusunu sorar. "İnsan olmasaydı evrene ve nesnelere kim/kimler/ne anlam kazandıracaktı?" şeklindeki sorulara geçmişten beri pek çok düşünürün, bilginin ve din sisteminin cevaplar verdiğini ancak bu cevaplar üzerinde düşünmenin ihmal edildiğini söyler. Oysa insan akli ve idrakiyle diğer varlıklardan ayrıldığı gibi üç boyutlu zaman varlığı olmakla da farklıdır. Yalnızca insan geçmiş, an ve gelecek bilincine sahiptir. Teknolojide ilerlemesine rağmen varlık ve evrene dair sorular, öze dönüş, kendini tanıma gibi meselelerde insan gerekli çabayı gösterememiştir. Bilinç sahibi olan insanın psiko-vital alanı nedensellik ilkeleri bakımından söz konusudur. Ancak akıl varlığı olarak insan maddeyi ya da bedeni aşmaktadır. Devlet kurması, dil kullanması, ahlak ve hukuk oluşturmaları bundandır.²⁹

İnsanoğlu sahip olduğunu düşündüğü hiçbir şeyi aslında kendi belirlemiş değildir. Aile fertleri bile bizim dışımızda bize verilmiştir ve bizim dışımızda ya biz onlardan ya onlar bizden ayrılır. O halde insan kendisini olduğundan güçlü zannetmekle yanılmaktadır. Zira ne dünyaya gelişini ne yaşadığı yeri ne de gideceği zamanı kendisi seçebilmektedir. İnsanın bu noktada kendini iyi tanıması ve "Ben neyim? Bilgilerimizin doğruluk derecesi nedir? Oluş içerisinde hayatın anlamı nedir? Güneş gibi tabiat unsurlarından benim yaratılış şeklim niçin farklı? Belli yaştan sonra insan neden tükenmektedir?" gibi soruları sorması elzemdir. Anlaşıyor ki, tabiat kadar insanın kendisini araştırıp tanımaya da ihtiyacı vardır. İnsan, sırlı bir evrende çözülmesi zor bir varlıktır. Daha önce birçok filozof hakikat konusunda sorgulamalar yapmış ve şüphe yolunu tutmuşlardır. Platon'un ideler dünyası görüşü de insanları tatmin etmemiştir. Aristoteles, ilimlerin sınıflandırılmasına katkı sağlayacak çalışmalar yapsa da insan meselesi ve varlığın oluşumunu çözmeye güç yetirememiştir. Dinler ise her şeyi Tanrı ile açıklayarak gerçeği anlatmaya çalışmışlardır. Ancak farklı din mensupları ve aynı din içerisindeki farklı anlayışlar birbirlerini yalanlamış, her biri gerçeğe dair kendi yolunu tek yol olarak ilan etmişlerdir. Tarih boyunca büyük ve güçlü medeniyetler kuran insan yine de kendini ve kendisiyle ilgili gerçeği bulmakta zorlanmıştır. Hal böyleyken insan iyi düşünüp doğayı inceler ve kendi bilincine inerse bir oluş ger-

²⁷ Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47, 59; En'âm, 6/73; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82; Mü'min, 40/68.

²⁸ Çubukçu, İslâm'ın Özü, 8.

²⁹ Çubukçu, İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler, 74, 75.

çeği içinde olduğunu anlayacaktır. Mutlu ya da mutsuz olsun insan doğanın bir parçasıdır. Sırlı bir akışın içinde insan halden hale girmektedir. İnsan zamana değil, zaman insana yön vermektedir. Oluşu çözemeyen insan, onu inkâr da edememektedir. Hiçliği sevmese de varlığı ve evreni ancak hiçlikle düşünebilmektedir. Hiçlik düşüncesi insanı bunaltmakta, varlık ise umut vermektedir. Varlık fikri insanı Tanrı'ya götüren bir fikirdir. Öyleyse gerçek yine varlıkta aranmalıdır. Bunun için de nesneyi kavrayan insanı iyi tanımak lazımdır. Özne/insan tanındıkça yanılığın azalır ve gerçeği anlamak kolaylaşır. Varlık yani nesne çözümlendikçe özne yani insan derinleşir. İnsan anlaşıldıkça gerçeğe yaklaşılır ve evrenin yaratıcısına ulaşılır. Netice olarak gerçeği anlamanın yolu, hiçlik-varlık-özne dengesini iyi kurmaktan geçer.³⁰

Çubukçu, yaşadığımız çağda hemen her alanda ilerlemeler olmakla beraber pek çok insanın iç huzuru ve mutluluğundan yoksun olduğu tespitinde bulunur. Bilim ve teknolojideki gelişmeler hayatı kolaylaştırmış olsa da insanoğlunun manevi gelişimine önem verilmediğinden bireyde, ailede, toplumda, meslek gruplarında mutsuzluk egemendir. Gerek aynı milletin Evlatları gerekse milletler arasında anlaşmazlıklar, kavga ve çekişmeler sürüp gitmektedir. İnsanoğlu sevgide, merhamette ve paylaşma duygusunda birleşmemektedir. Böylesi bir problemi çözmek ancak bilimsel ilerleme yanında manevi gelişmeye de önem vermekle olabilir. Erdemin hâkim olduğu bir dünyada bilim ve teknoloji insanın emrinde olacaktır. İnsan güce ve tekniğe köle olmayacaktır. Uyuşturucunun yaygınlaşması, ırkçılık, sömürgecilik gibi pek çok acı ve ıstırap kaynağı ancak ahlak ve erdem üzerine bina edilmiş bir dünyada son bulabilir. Ruhun bedene egemen olduğu, adalet, hakkaniyet, sevgi, hoşgörü, iyilik ve paylaşımın yaygınlaştığı bir dünyada insan insana kötülük yapmaz ve mutluluk yakalanmış olur.³¹

Toplumsal bir varlık olan insan, başkalarıyla ilişkileri olmaksızın düşünülemez de, aslında yalnız bir varlıktır. Başkalarıyla ilişkileri zayıf ya da kesilmiş olan biri kendi kaynaklarına atılmış ve kendisini idare etme eğilimindedir. Günümüzde yalnızlığı teşvik etme söz konusu olduğundan, insan başkalarıyla kolay ve doğal ilişkiler kurma bozukluğunun olduğu bir sosyal çevrede bulunmaktadır. Yapmacık ve döneke ilişkilerin olduğu durumlarda birey güvende olduğu hissini duymaz ve aidiyet sorunu yaşar. Çok neşeli insanların hayatında dahi paradokslar göze çarpar ve kalabalık bir ortamda yaşasa da “yalnız”ın şikâyetleri tükenmez. Öte yanda refah seviyesi düşük toplumlarda insan sürüleri amaçsızca yaşarlar.³² Kalabalıklar arasında yalnızlaşan, başkalarına güven duygusunu yitiren, “ben”in ve “nefs”in peşinden giden insan değişmek zorundadır. İnsanoğlu toparlanmalıdır ve maddeye köle olmak yerine maddeyi sadece iyi bir dünya için kullanmaya başlamalı, bilim ve teknikte gösterdiği ilerlemeyi manevi alanda da göstermelidir. Böylece ruh bedeninin esiri olmaz, madde insana egemen olmaz. Sosyal ve siyasal bunalımlar yüzünden insan acı çekmez. Adalet, iyilik, doğruluk ve güzellik davranışta gösterilmelidir. Erdem sevilmeli, sevdirmeli ve davranışta tezahür etmelidir.³³

Çubukçu'ya göre çağımızda insanlığın açmazlarından biri de bilim, teknik ve uygarlığın diğer alanlarında gösterilen gelişmelerin insanlar arasındaki psikolojik iletişimde gösterilememesidir. Medya ve diğer vasıtalarla iletişim güçlenirken insanlar birbirinden kopuk yaşamaktalar ve insani bağlar gitgide kısırlaşmaktadır. Gelenek ve töre aşınmakta, çağımızda yabancılaşma süreci hızlanmaktadır. Hâlbuki insan geçmiş, şimdi ve gelecekte ibaret olarak üç boyutlu bir

³⁰ Çubukçu, İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler, 27-29; Çubukçu, Söyleşiler, 122-123, 140.

³¹ Çubukçu, İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler, 30-32.

³² Lewis, Philosophy of Religion, 291, 292.

³³ Çubukçu, Söyleşiler, 2-3.

varlıktır. Dünden kopanların geleceği doğru şekillendirmesi mümkün değildir. Aynı şekilde bugünü dün gibi yaşamak isteyenler de hakikatlere karşı kör kalmış olurlar. Özgür, yaratıcı, paylaşımcı ve üretken bireyler yetiştirmek insanlığın en önemli problemi olmalıdır. Çağa göre kültürün tüm öğelerinin değerlendirilmesi milli bilinç ve bekâ bakımından çok önemlidir. Felsefe, din sanat, dil, hukuk ve ahlâk değerlerinin hakkıyla kavranabilmesi elzemdir.³⁴

Maddi anlamda aradığını bulsa da insanın asıl bulamadığı kendisidir. İnsan, kendinden, benliğinden, aslından uzaklaşmıştır. Çağımızın en büyük meselesi maneviyattaki fakirliktir. Teknikte varılan gelişmişliğe maneviyatta da varılmadıkça sorunlar bitmeyecek ve mutluluk elde edilemeyecektir.³⁵ Sanat eseri üretebilmek nasıl buna uygun bir doğayı gerektiriyorsa insanların derin ve bilinçlilikle düşünebilmeleri de doğalarının buna uygun olmasıyla olur. Bilinci derin olan kişi, kendi varlığını değerlendirmekle başlar ve sonra nesnelere varlığını anlamlandırmaya çalışır. Daha sonra ise kendisiyle nesnelere arasındaki farkı görür. Hayatın amacını düşünür ve düşündükçe de kendine döner, kendini keşfetmeye koyulur. Böyle bir kişi evrenin yasalarını fark eder ve buradan Tanrı'nın varlığına ulaşır. Rastlantı ile Sonsuz İrade farkını kavrar. Varoluş amacını görür ve bu dünyadaki görevini bilir. Davranışlarını tutku ve doğal eğilimlere göre değil, sağduyuya göre ortaya koyar. Evrenin mevcudiyetinin de insan varlığıyla anlamlandığını fark ederek gönlünü geçici şeylere değil, sonsuz değerlere açar.³⁶

Doğumla başlayan hayat serüveninde insanın aslında hiçliğe yürümekte olduğunu düşünen Çubukçu'ya göre, dünya insanla insan da dünyayla tamamlanmaktadır. Dünyaya anlam veren bilinçli varlık olarak insandır. Ona göre, yeryüzünde canlı hiçbir varlık olmadığı düşünüldüğünde dünyanın hiçliği ve anlamsızlığı daha iyi anlaşılacaktır. Dünya olmadığında da insan bir nefes bile alamaz durumda olacaktır. O halde süje ile obje birbirini tamamlamaktadır. Evren sırlarla doludur ve insan duyuların verilerine göre düşüncelere sahip olur. Bu da varlığın ilk unsurunun insan tarafından bilinemeyeceğini gösterir. Zira insan, kendisine sunulan oluşun içine doğar ve onu kabullenir. Bir açıdan varken bir açıdan hiçtir insanlığı. Bir açıdan obje bir açıdan süjedir. Bir açıdan beden bir açıdan bilinçtir. Sırlarına vakıf olmaktan aciz olunan bu ortamda insanın yapacağı en iyi şey, Üstün bir Kudret'in varlığını kabul etmek ve teslimiyet göstermektir. İnsanı hiçlik duygusundan kurtaracak olan şey Tanrı fikridir. Evreni ve varlığı düşünen insan özünde Tanrı'nın varlığı o kadar fazla hisseder. Tanrı'yı severek de O'na yaklaşır ve yaklaştıkça da hiçlikten kurtulur.³⁷

İnsanın değişmesi ve ölmesinin eksikliğinin kanıtı olduğunu düşünen Çubukçu, eksik bir varlığın kendi kendinin sebebi olamayacağını söyler. Öyleyse insanı var eden sonsuz kudret sahibi bir Yaratıcı olmalıdır ki, o da Allah'tır. Çeşit çeşit varlıkların bulunması, evrenin sırlarla dolu olması ve her şeyin ince bir sanatı yansıtması insanı derin bir düşünmeye sevk eder. Bu düşüncülerin sonunda insan, her eserin bir yapıp edicisi olduğuna göre bu evrenin de bir yaratıcısı olmalıdır sonucuna ulaşır. Metafizik reddeden ve her şeyi maddeye bağlayan görüşler tutarlı değildir. Cansız olan, ruhtan ve iradeden yoksun madde varlığın sebebi olamaz. İnsanın cansız maddeden ayrı, akıllı bir varlık olduğu ortada olsa da o da bir şeyi yoktan var edemez. Bu gerçeklikler eşliğinde maddenin ilk çekirdeğinin Allah'ın yaratmasıyla olduğunun kabulünden daha

³⁴ Çubukçu, İslâm ve Yenileşme, 88.

³⁵ İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslam'da Ahlâk ve Manevi Vazifeler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974), 15, 16.

³⁶ Çubukçu, *İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler*, 40-42; Çubukçu, *Söyleşiler*, 128, 129.

³⁷ Çubukçu, *İslâm'da Ahlâk ve Mutluluk Felsefesi*, 25-27.

tutarlı bir fikir bulunmamaktadır. Varlık ve evrene dair bilimsel buluşların da sona gelmediği düşünülürse ilerleyen çağlarda evrendeki ince sanatı gerçekleştiren Allah'ın varlığının anlaşılmasına yönelik bilimsel buluşlar olması da muhtemeldir. İnsanoğlunun maddeyi duyularıyla idrak ettiği düşünülürse kabiliyetleri sınırlı olan duyulardan gelen verilerin güvenilirliği de ortadadır. Kulağın, gözün ve diğer tüm duyuların algılamaları belli sınırlar içerisindedir. Mor ötesi ve kırmızı ötesi ışınları göremememiz bazı hava titreşimlerini duyamamamız bunun örnekleridir. O halde insanın maddeyi tüm gerçekliğiyle tanıdığını söylemek zordur. Tam anlamıyla bilip tanımadığımız bir şeyin her şeyin sebebi olduğunu iddia etmek de hiç tutarlı değildir. Bir diğer taraftan varlık zincirinde insan her şeyin üstündedir. Hayvanlar içgüdüleriyle hareket ederken bitkilerde bu dahi yoktur. Madde ise hem cansız hem idrakten yoksundur. Hal böyleyken akıl ve idrak sahibi insan nasıl varlığın en alt yapısındaki maddeden meydana gelmiş olabilir? Bu akla uygun değildir. Sonuç olarak, canlı cansız varlıkları yaratan bir ilk sebep yani Allah vardır. Görmediğimiz ruhun varlığına inanıp da görmediğimiz için Yaratıcıyı inkâr etmek makul değildir. Allah'ın varlığı gayelilik açısından da kabul edilebilir bir durumdur. Eğer metafizik gerçekler reddedilirse insan maddeye indirgenmiş olur. Doğup büyüyen ve hayatı bir gün sona eren insan maddeleşmiş olur. Oysa insan için maddeden farklı olarak iyi ve kötü, güzel ve çirkin, doğru ve yanlış vardır. Bunları gerçekleştirecek gaye de insanda vardır. Bu gayenin gerçekleşmesi için Allah'ın varlığını kabul etmek gerekir.³⁸

Çubukçu, evrene bakan insanın her varlığın ahenk ve düzen içinde yaratıldığını müşahade ettiğini söyleyerek teleolojik delile başvurur. Bilindiği gibi bu delil, evrendeki düzenlilikten ve amaçlıktan hareketle Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya giden bir delildir. Birçok filozofun kullandığı delil, daha çok İbn Rüşd ile bilinmektedir. O, bu delili, "bütün varlıkların insan varlığı için uygun bir tarzda düzenlenmiş olması ve bu uygunluğun irade sahibi bir varlığın fiilinin sonucu olması" şeklindeki *inayet delili* ile "evrendeki bütün varlıkların yaratılmış olduğu ve yaratılmış her şeyin bir yaratıcıya ihtiyacı olduğu" şeklindeki *ihтира delili* ile ele almıştır.³⁹

Çubukçu, mevsimlerin ard arda gelmesi, gece ve gündüzün birbirini takip etmesi, ateş, hava ve suyun insan yaşamına uygun var edilmiş olması gibi örnekler bunları bir yapıp eden olduğunun delilidir. Çubukçu, canlıların ilkin kendiliğinden var olmasının düşünülemez olduğunu belirtir. İnsan vücuduna bakıldığında göz, kulak, mide gibi uzuvların bir işlevinin olması bunları var edip görevlendiren bir Yaratıcıyı akla getirir. İnsan gözlerini kapatsa ve organlardan duyum almasa dahi aklın ve ruhun varlığını fark edebilir. Sadece düşünmek bile Tanrı'nın varlığına delildir. Görülmeyen düşünce gücünün ve dolayısıyla da ruhun varlığını kabul eden insan, görmediği Tanrı'nın varlığını da varlıklara bakarak teyit etmelidir.⁴⁰

Evrende mümkün varlıklar veya değişen ya da hareket eden şeyler olduğu gerçeğinden ve doğayı açıklamada harici bir nedene ihtiyaç olduğundan hareket eden kozmolojik delile⁴¹ de başvuran Çubukçu, her nesnenin bir yaparı olduğunu hatırlatır. Binayı mimar planlar, ustalar da inşa eder. Yemekleri aşçı pişirir, elbiseyi terzi diker, balı arı yapar. Kısacası her var olanın bir yapıcısı, bir müsebbibi vardır. Tabiatda da bazı oluşlar gerçekleşmekte ve yine her şey bir takım kanunlarla işlemektedir. Evrendeki en güçlü varlık olan insan da ve insanla beraber var olan töreler, diller gelişip değişmektedir. İnsanın değişime tabi olması, onun en mükemmel varlık

³⁸ Çubukçu, İslâm'da Ahlâk ve Mutluluk Felsefesi, 15-18.

³⁹ Tuncay İmamoglu vd., *Din Felsefesi* (Erzurum: Eser Yayıncılık, 2018), 65-67.

⁴⁰ Çubukçu, İslâm ve Yenileşme, 142.

⁴¹ İmamoglu vd., *Din Felsefesi*, 60.

olmadığının göstergesidir. O halde evren ve onda bulunan her şeye değişim etkisini veren bir kudret olmalıdır. Tabiatın ve insanın tekâmülünün devam etmesi eksik oldukları, ekmel oldukları anlamına gelir. Eksik varlıktan ilah olamayacağı açıktır.⁴² Güçsüz bir şekilde dünyaya gelen ve birtakım değişimler geçiren insan kendi kendinin sebebi olamaz. İnsanı ve evreni yaratan değişmez iradeli bir varlık olmalıdır. O halde duyuların yanıltıcılığı ve sınırlılığı, aklın bazı şeyler karşısındaki acziyeti göstermektedir ki, insan veya madde varlığın nedeni olamaz.⁴³

Kozmolojik delilin İslam düşüncesinde kullanılan en yaygın formlarından biri Gazzalî'nin geliştirdiği *Hudûs delili*'dir. Hudûs, Tanrı'nın varlığını ispat etmek için evrenin yaratılmış olduğunu fikrine dayanan bir delildir.⁴⁴ Bu delil şu şekilde formüle edilmiştir:

— Her hadisin, yok iken var olan bir şeyin hudûs bulması, sonradan varlığa gelmiş olması için bir nedene ihtiyaç vardır.

— Evren hadistir yani sonradan var olmuştur

— O halde onun hudûs bulmasının yani varlığa gelmesinin bir nedeni olmak zorundadır ki bu neden de Tanrının bizatihi kendisidir.⁴⁵

Çubukçu'nun yukarıdakine yakın bir şekilde, kozmolojik delili şu iki önermeyle kullandığı görülmektedir:

— Her olayın bir sebebi vardır.

— Kâinatın var olması da bir olaydır.

— O halde kâinatın var olmasının da bir sebebi vardır.

— Var olan her şey bir sebebe dayanır.

— Kâinat da var olan bir şeydir.

— O halde kâinatın var olması da bir sebebe dayanır.

Her var olanın bir sebebe ihtiyaç duymasının kabulü durumunda, bir varlık olarak Tanrı'nın da bir sebebinin olması gerektiği şeklindeki muhtemel bir itiraza karşı Çubukçu, teselsülün olmaması için sebepler zincirinin bir İlk Sebep'te sonlanması gerektiğini belirtir. Çünkü nedenselliği ele alarak kozaliteye göre düşünülse dahi birbirine neden olan varlık zincirinin uzayıp gideceğini ve sonuca ulaşamayacağını ifade eder. Ona göre, bulanıklaşan ve imkânsızla yüzleşen zihin bir noktada durmak ister. O İlk Neden, evreni yaratan ve kendisi için neden aranmayan Yüce Allah'tır. Çubukçu, Bakara, 2/164. ayette buyurulan "Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleyen bir topluluk için elbette nice deliller vardır" ifadelerinin de Yaratıcı'yı haber verdiğini söyler.⁴⁶

İnsanın bir takım ruhsal olaylar yaşadığı inkâr edilemez bir gerçektir. Öfke, sevinç, gül-

⁴² İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslâm Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978), 55.

⁴³ Çubukçu, *İslâm'da Ahlâk ve Manevi Vazifeler*, 7-8.

⁴⁴ Bekir Topaloğlu, "Hudûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/304-305.

⁴⁵ Aydın, *Din Felsefesi*, 47.

⁴⁶ Çubukçu, *İslâm Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri*, 78-79; Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 143.

me, ağlama gibi davranışlar ruhtaki bazı olayların göstergesidir. Böylesi davranışlar nasıl ruhun var olduğunun delili ise evrenin yapısı ve içinde cereyan eden olgu ve olaylar da Tanrı'nın var olduğunun delilidir. Sonucun olmasının sebebe bağlı olması gibi eserin varlığı da müessirin varlığındandır. İnsanın uyanıklığı ve uyuması arasındaki ilişki de bu dünya ile ahiret hayatına benzer. Nasıl ki insan uyurken bazı rüyalar görür ve bu rüyalarda olup bitenlere çeşitli tepkiler verir ve uyandığında bunların gerçek olmadığını anlarsa ölüm sonrası hayat da böyledir. Uyku âleminde görülenler nasıl uyanıklığa göre hayalden ibaretse ölüm sonrası âleme nispetle de bu dünya hayal gibidir. Uyanınca uyku âleminde döndüğü gibi ölüncü de uyanıklık âleminde ahiret âlemine gidiş başlayacaktır. Uyku ve uyanıklık gibi iki ayrı boyutu yaşamamız bir öte dünyanın yani ahiretin varlığına inanmayı da gerektirir. Dolayısıyla hem bu dünyayı hem öte dünyayı var eden bir güç yani Tanrı vardır.⁴⁷

İnsanoğlunun aciz ve ölümlü olması da Tanrı'nın varlığının delillerindendir. Çünkü insanın en düşkün olduğu şey canıdır. İnsan yaşlanmayı da ölmeyi de arzu anlamında istemez. Fakat bunu engelleyecek kudrete sahip değildir. İnsanoğlu kendi kendisinin nedeni olsaydı en çok arzuladığı ölümsüzlüğe de sahip olur, bu dünya hayatında ölümsüzlüğü gerçekleştirirdi. İnsanın eksik oluşu, en sevdiği şeyi yapmaya güç yetirememesi, tüm evreni ve hayatı var eden üstün bir gücün varlığının delaletidir.⁴⁸

Çubukçu insan ve tabiattan başka Tanrı'nın varlığını ispat etmede bir de açıklık ve sağlamlık delili dediği bir delilden bahseder. $2+2=4$ işleminin doğruluğunun ispat gerektirmediğini, yine bir insanın el ve ayaklarındaki parmaklarının sayısının 20 ettiğini ispata lüzum olmadığını örnek verir. Allah'ın varlığı da ona göre bu türden açık, seçik ve sağlamdır. Nasıl ki güzel bir resmi gördüğünde insan onu yapan ressamı merak ediyor ve resmin varlığı ya da yokluğu tartışmıyorsa aynı şekilde bir müzik eseri, bir heykel mevzu bahis olduğunda onu yapan sanatkârdan şüphe etmiyor ve mutlaka bir yapıp edenin olduğunu düşünüyorsa evrenin de yapıp edicisinin kabul edilmesi akla uygun olandır. İşte sağlam bilgiler ne kadar açık seçik ise Allah'ın varlığı da öyle açık seçik ve sağlamdır.⁴⁹

Tanrı, zamana bağlı olmayan tek varlıktır. Ömrümüzün akıp gitmesi, zamana hükmedemeyişimiz de O'nun varlığının delillerindendir. Zaman'ı tanımlamada düşünce tarihinde farklı görüşler ortaya çıkmış, varlığını kabul veya reddedenlerden başka hakikatte zamanın olmadığını, ancak zaman fikrinin zihinde mevcut olduğunu savunanlar da olmuştur. Zamanın öncesizliği ve yaratılmışlığı tartışmaları da hep süregelmiştir. Aslında zaman insana göre soyut bir kavramdır. İnsan olmasaydı yeryüzünde başka varlıklar zamanın bilincine varabilirler miydi? Zaman, gerçekleşmiş bir olayla daha sonra ortaya çıkan başka bir olay arasında geçen süre olarak veya geriye ve ileriye doğru sonsuz uzayıp gidebilen düz bir çizgi olarak tanımlanmıştır. Yine zamanın hareketin sayısı olduğu, zihinde birbirini izleyen şeylerin düzeni şeklindeki tanımlar da önemlidir. Bu tanımların varlığıyla beraber gerçek olan, zamanın ehemmiyetidir. Olayların birbirini izleyen akışı, insan için öncelik ve sonralığı ortaya çıkarır. İşte bu noktada zaman denilen soyut kavram kabul edilmiş olur. İnsan, gündelik hayattaki pek çok etkinliğini zamana göre tanzim eder. İnsanı yaratan Kudret, ona zamanı idrak etme gücü de vermiştir. Zaman, geçmişe dair pek çok anının hafızalarda canlanmasında, ibretlik olayların hatırlatılmasında, yapılacakların plan-

⁴⁷ Çubukçu, İslâm Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri, 59.

⁴⁸ Çubukçu, İslâm Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri, 63.

⁴⁹ Çubukçu, İslâm Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri, 75-77.

lamasında, tarih bilinciyle millet olmanın değerinin canlı tutulması ve nesilden nesile aktarılmasında başvurulan bir olgudur. Toplumsal olgular, bilgi, teknik, anlayış, töre, hatta inanç zaman göre değişir. Zamanın bu tesiri nedeniyle Hz. Peygamber din içerisinde içtihadı müsaade etmiştir. İnsan kendisini mutlu eden şeyleri düşündükçe bunların meydana geldiği veya bunlarla karşılaşacağı zamandan hoşlanır, kaygı duyduğu meseleler aklına geldiğinde bunları yaşamış olmanın veya bunlarla karşılaşacak olmanın tasasıyla zamana kötü anlam yükler. Her şey anlamını zamana bağlı olarak kazanır. Tanrı'ya dayanan geleceğine güvenle bakar, zamanın götürdüklerinden ibret alır. Erdemi benimser ve mutluluğu yakalamak için Tanrı sevgisine nail olmayı amaçlar. Evrende gerçekleşen hikmetleri anlamaya başlar. Ölümünden çekinmez. Dünyaya bağlanmaz. Zaman ve mekâna dair kaygılarını yener. Kendini sonsuz hayata erdem güzellikleriyle hazırlar.⁵⁰

Mistiklerin yaşadığı dinî tecrübelerin de Tanrı'nın varlığının kanıtı olduğunu düşünen Çubukçu, bu tip tecrübelerin gayb âleminin varlığına işaret olduğunu söyler. Hallac-ı Mansur, Nesimi, Sühreverdi, Mevlâna ve Yunus Emre gibi tarihi ve mistik şahsiyetlerin yaşadıkları dini tecrübelerin onları Tanrı sevgisine ve vecde götürdüğünü belirten Çubukçu, eserlerine bakıldığında bu mistiklerin fizik ötesi âlemden sezgiler aldıklarının anlaşılacağını ifade eder. Sonuç olarak, insanın akli, sezgileri ve deruni yaşantıları da Allah'ın varlığını göstermektedir. Allah da yolladığı peygamberler ve onlara verdiği vahiy ile varlığını bildirmiştir.⁵¹

2. Mistisizm

Eski Yunancada "gözleri kapamak" anlamına gelen mistisizm;⁵² gizli olmak, dilsiz olmak, dudakları ve gözleri kapamak manalarına işaret etmektedir.⁵³ Çok değişik şekilleri olan mistisizm, duyu ve akıl dışı bir yolla ulaşılan idrak biçimini, batını tecrübe ve şuur hallerini, bilgilenmenin vasıtasız şeklini ifade eden genel bir kavramdır. Mistiklik sırf bir dine has olmayıp, din dışı inanç sistemlerinde de kendisini gösteren bir tavidir. Mistisizm, ruhi-bedeni bir disipline dayanır. Bu disiplin sonucunda birey evreni ve olayları evvelkinden farklı bir idrak ile temaşa etmeye başlar. Yani mistik şuur, sezgisel idrak ve içsel aydınlanma tecrübeleriyle vücut bulur.⁵⁴

Çubukçu, din içinde toplumun gelişim seyrinde yeni yorumların ortaya çıkmasının tarihi bir gerçek olduğunu, ancak İslâm'ın başlangıcında Hz. Peygamber ve halifeler döneminde tarikat yorumlarının ve farklı ekollerin olmadığını ifade eder. O, tarikat oluşumlarının İslâm'ın tebliğinden yaklaşık iki asır sonra başladığını söyler ve bu oluşumların ortaya çıkışında Müslümanların yabancı kültürlerle karşı karşıya gelmesine, ticari faaliyetlere, seyahat ve göç yoluyla İran, Hint ve Bizans etkisine bağlar. Buna ek olarak 9. asırda kurulan Beytü'l-Hikme'de yapılan çeviri faaliyetlerinin de İslâm içerisinde yeni yorumlara kapı araladığı tespitinde bulunur. Ona göre vecd ve istiğrak gibi konuların Müslüman toplumun dikkatini çekmesi de Plotinus'tan yapılan çeviriler nedeniyle olmuştur. İslâm'da ihsan anlayışı sebebiyle zühd hayatının başından beri var olmasıyla beraber yeni yorumların ve bahsedilen tesirlerin neticesinde tasavvufun gelişmesi söz konusu olmuştur. Zaten mistisizm her dinde görülen bir şeydir. İslâm toplumunda da mistik duygular tasavvuf düşüncesi içerisinde çoklukta birlik anlayışının doğmasına vesile olmuştur. Bu düşüncelerinin yanında Çubukçu, tarikatların biçim sorunu olarak doğduğunu, tasavvufun ise bir öz

⁵⁰ Çubukçu, *Söyleşiler*, 17-20.

⁵¹ Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 143.

⁵² Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları* (İstanbul: Adam Yayınları, 1982), 17.

⁵³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 12.

⁵⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 314.

problemi olduğunu düşünür. Tarikatlar varlıklarını tesis etmek için insanların mistik eğilimlerinden istifade etmişlerdir. Esasen oluşum aşamalarında toplum açısından yararlı da olmuşlardır. O dönem tarikat önderleri Tanrı ile kul arasında aracı olma iddiasında bulunmamışlar, onlara atfedilen kutsallık vasfı vefatları sonrasında ortaya çıkmıştır.⁵⁵

Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus da Çubukçu'nun tasavvuf ile tarikat arasında bazı farklar olduğuna dair tespitlerde bulunmasıdır. Öncelikle İslâm'da ruhban sınıfı olmadığı halde tarikatlarda böyle bir sınıf türemiştir. Tasavvuf ise aksine ruhbanlığın çok ötesinde bir manayı kuşatmaktadır. Tasavvuf, gönüllerde oluşan bir coşku ve davranışa bürünen erdemlilik, tarikatlarda ise şeyh, mürid, intisap şartları, usuller ve tarikat merkezi vardır. Tasavvuf bir çeşit din felsefesi, yani bir din anlayışı, dini merkezde alarak düşünme biçimidir. Tarikatlar ise kerameti delil sayarak bununla insan devşirme peşine düşmüştür. İslâm'da Kur'ân, sünnet, icmâ ve akıl delil olarak kullanılır. İlhamın dinde delil kabul edilmesi söz konusu değildir. Kur'ân'ın beyanı üzere gaybı Allah'tan başkası bilmez.⁵⁶ Tasavvuf düşüncesinde Allah'ın ipine sarılmakla⁵⁷ felaha erileceğine inanılırken tarikatta şeyhin kurtarıcılığına inanılır. Oysa İslâm böyle bir yetkiyi kimseye tanımamıştır.⁵⁸ Tarikatta şeyhe itaat Allah'a itaat mesabesinde kabul edilirken hakikatte bu şirke gidecek bir inanıştır. Tarikatların bir yönetim yeri ve düsturları vardır. Oysa tasavvuf özgürlük gerektirir. Çünkü ilahi aşk için sınır konulamaz. Tasavvufta bütün insanlara bir gözle bakılır. Ama tarikatta müritler kendilerinden olanları başkalarından ayrı tutarlar ve koruyup kollarlar. Tasavvufta herkese ve her şartta adalet ve hakkaniyetle hareket etme söz konusudur. Yine tasavvufta inananların kardeşliği ilkesi⁵⁹ ve erdemlilik hâkimken tarikatta kendi şeyhleri ve yolları üstün görülür.⁶⁰

Çubukçu, kültürümüzde öne çıkan bazı mistik kimselerin de tarikat deneyimleri olmakla beraber tarikatı aşarak biçim bağından kurtulduklarını ve varlıkta Bir'i görme mertebesine eriştiklerini dile getirir ve Mevlâna, Yunus Emre, Hacı Bektaş, Hacı Bayram ve Niyazi-i Mısırî'yi bu mistiklerden olarak örnek verir.⁶¹ Ona göre din bir biçim sorunu değil, özü kavrama ve davranış sorunudur. Biçimde kalan dini yaşantıyla özü kavrama arasında fark oldukça büyüktür. İslâm dini açısından önemli olan inanç, içtenlik ve erdemdir. Dua ve ibadette dinde olgunlaşmayı artıran unsurlardır.⁶² Çubukçu'nun din ve mistisizm düşüncesinde dikkat çeken bir konu da yanlış dini anlayışlar ve din istismarına karşı demokrasi ve laiklik vurgusu yapmasıdır.⁶³ Başlangıcında tasavvufi yolların insanı Allah'a ulaştırıp ve yüksek ahlaka kavuşturan yollar olarak ortaya çıktığını, ancak zamanla bu yola girip şaşırıp çıktığını dile getiren Çubukçu, hakiki tasavvuf erbabına saygı duymak gerektiğini belirtmektedir.⁶⁴

Çubukçu, varlığın farkına varan ve üzerine düşünen insanın birlik düşüncesine ulaşacağını düşünür. Evrende oluş hâkimdir. Oluş bir değişme, bir yenileşme ve bir süreçtir. Oluş, bit-

⁵⁵ Çubukçu, *İslâm'ın Özü*, 29; Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 29, 73.

⁵⁶ Neml, 27/65; Hucurât, 49/18; Cin, 72/26.

⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/103.

⁵⁸ bk. Zümer, 39/43-44'te "Şefaatin yalnızca Allah'a ait olduğu" bildirilirken, Bakara, 2/255'te "Allah'ın izin verdiğiinden başkasının şefaati edemeyeceği" buyrulur.

⁵⁹ Hucurât, 49/10.

⁶⁰ Çubukçu, *İslâm'ın Özü*, 29-30; Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 30.

⁶¹ Çubukçu, *İslâm'ın Özü*, 30-31; Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 31.

⁶² Çubukçu, *İslâm'ın Özü*, 50-51.

⁶³ Çubukçu, *İslâm'ın Özü*, 32.

⁶⁴ İbrahim Ağâh Çubukçu, *Mezhepler, Ahlâk ve İslâm Felsefesi İle İlgili Makaleler* (Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984), 125.

meyen bir devinimdir. Canlıların doğması da bir oluşun başlangıcıdır. Ölüm ise bir süreçten sonra yeni bir oluşun sonsuza açılışdır. İnsan devamlı bir oluş içindedir. Zamanla fiziği değişir, fikirleri ve ruhu değişir.⁶⁵ Çubukçu'ya göre değişim, hayatın temelinde vardır. İnsan bir sperma ile başlar, doğar, büyür, yaşar ve sonra değişim geriye doğru işler ve insan ömrünün sonuna ulaşır. Değişim, sadece insanda değil, tabiatda da hâkimdir. Yine toplumlar da değişime uğrarlar. Dinin yorumlarında dahi değişimi görmek mümkündür.⁶⁶ Herakleitos'un oluşa dair görüşlerini haklı bulduğunu ifade eden Çubukçu, gökteki bulutların her gün değiştiğini, her bahar ağaçlardaki yaprakların başka olduğunu, canlılar dünyasında kuşaklar gelip kuşaklar gittiğini, doğan her çocuğun başka olduğunu örnek verir.⁶⁷

Dinlerde de yenileşme vardır ve İslâm, Tanrı'nın son dinidir diyen Çubukçu, tasavvufta da dinamizmin söz konusu olduğunu ifade eder. Çünkü tasavvuf, gönüllerdeki canlılıktır. İnsan ruhunu Tanrı'ya yönelten, soylu duyguları canlandıran ve sevgi aşıl原因an bir akımdır. Zaman zaman insanın sevgisini çoşturur zaman zaman ağlatır. Bu manada tasavvuf bir harekettir, bir gelişme ve bir oluşturma, yani yenileşmedir. Toplum değiştiği için töreler de, anlayışlar da değişir. Oluş ve gelişme yenileşmeyle iç içedir.⁶⁸

Çubukçu'ya göre, oluşu ve değişimi fark eden insan birliğe doğru mesafe alacaktır. Evrendeki -bilinçli insan veya bilinçsiz nesne olsun- tüm varlıkların ortak niteliği var olmaktır. İnsan yaşadığını bilir, ancak varlığının nasıl meydana geldiğini bilememektedir. Kendi varlığını bilmekle özne olan insan, başka varlıklara göre de nesne durumundadır. Bu noktada sorulması gereken soru, "bilinçli varlıklar arasında var olmanın dışında ortak öğelerin ve bunları insan bilincinde canlı tutmanın mümkün olup olmadığı" sorusudur. İnsanı birliğe yaklaştıran öğeleri bulmak ve bunlar üzerinde düşünmek de yine insanın vazifesidir. Çünkü varlık, düşünce sayesinde kavranabilir. İnsan düşüncesi ve bilinç olmasaydı evrene anlam vermekten bahsedilemezdi. İyi-kötü, güzel-çirkin, varlık-yokluk gibi kavramlar ancak insan tarafından değerlendirilebilir. Öyleyse bilinç yani özne olmazsa nesne anlamsızdır. Pek tabii ki nesne olmasaydı da öznenin değerlendireceği bir şey olmazdı. Bu sonuç konuyu yine ortak öğeler ve varlıkta birliğe yaklaşma sorununa getirmektedir. Derinleşen bilinç, evrendeki yalnızlığını diğer insanlarla gidermeye çalışarak avunur ve kendini başkalarının yerine koyar. Bilinçli varlık, ayıran değil, birleştiren olur. Aynı şekilde derinleşen bilinç evrene şaşkınlık ve hayret nazarıyla da bakmaya başlar. Varlıktaki devinim ve oluş karşısında ürperir. Doğadaki pek çok şeyden, kuşlardan, bitkilerden, yıldızlardan ibretler alır. Neticede sonluluğun umutsuzluk ve sonsuzluğun umut verici olduğunu kavrar. Bu kavrayış insanı kendi vicdanında Tanrı düşüncesine yükseltir. Bu yükselişle insan, varlığın birbirini tamamladığını ve nesnelere insan yaratılışına uygun olduğunu fark eder. Sonunda bilinç, varlığın bir bütünlüğün ve birliğin somut görünüşü olduğunu idrak eder. Bu sonuçla da insanın evrene gelişi ve gidişi anlam kazanır, ölüm doğal karşılanır. Tanrı ve yaratılmışlarda birlik fikrine ulaşıldığında insanın evrendeki varlığı ve hayatın son bulması meselesi bir nebze aydınlanmış olur.⁶⁹

⁶⁵ Çubukçu, *Söyleşiler*, 152.

⁶⁶ Çubukçu, *Söyleşiler*, 109, 110.

⁶⁷ Çubukçu, *Söyleşiler*, 28.

⁶⁸ Çubukçu, *İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler*, 80-81.

⁶⁹ Çubukçu, *İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler*, 43-45.

3. Ruh ve Ölüm

Tarihi süreç boyunca ruh ve ölüm konuları hem Batı felsefesinde hem İslam felsefesinde merak konusu ve ilgi odağı olmuştur. Ruh kelimesi, “gece yürüyüşü yapmak, şiddetli rüzgâr esmek, kokusunu duymak, mutlu olmak” gibi anlamlar ifade eden r-v-h kökünden bir isimdir. Mecaz olarak güç, kuvvet, koku hem de insanın canlılığını sağlayan nefesi ifade etmekle beraber, terim olarak genelde insanın manevi varlığı anlamında kullanıldığı görülmektedir. Önceleri hava, rüzgâr, esinti anlamındaki *rih* kelimesiyle aynı manada anlaşılan ruh, zamanla soluk-nefes anlamında kullanılmıştır. Bu kökten türetilen bütün kelimelerin rüzgâr, hava ya da kokuyla ilişkisi olduğu belirtilmektedir.⁷⁰ Nefes manasına gelen ruhun, ana rahminde iken bedeninin oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflendiği, ölüm anında da yine bedenden çıkarıldığı hususu, Nazzam, Ebû Mansur el-Mâtürîdî, Gazzâlî, Râgıb el-İsfahânî ve Seyyid Şerif el-Cürcânî gibi bazı Mutezilî, Matürîdî ve Eş’arî kelamcılar tarafından kabul edilmektedir. Ruhun mahiyeti hakkında ise farklı görüşler mevcuttur. Onun mahiyetini bilmenin mümkün olmadığı, bedeninin şekline bürünen ve duyularla algılanamayan madde dışı bir varlık olduğu, soyut, kutsal ve basit bir cevher olup bedeninin bütününe yayıldığı gibi görüşler bunlardan bazılarıdır. Yine ruhun madde türünden bir cisim, cevher veya araz değil başlı başına var olan, zaman ve mekânla sınırlı olmayan, duyularla algılanamayan, Allah’ın “ol” emriyle bedende yaratılan ve bedenden alınmasıyla insanın ölümüne sebep olan latif, semavi ve nurani bir cisim olduğu; gül suyunun, gül maddesine yayıldığı gibi bedene yayıldığı ifade edilmiştir. Çeşitli tariflerle anılan ruhun yaratılmış olduğu hususunda âlimlerin çoğunluğu ittifak etmiştir. Sadece bazı Şafîî âlimler ruhun kadim olduğunu ileri sürmüştür.⁷¹

İslâm felsefesinde insan ruhu kastedildiğinde ruh kavramı, genellikle nefis terimiyle ifade edilmiştir. Fârâbî-İbn Sînâ ekolünde ruhun karşılığı olan faal akıl, sudûr teorisi içinde yer almıştır. İbn Sînâ’da da sudûr teorisi ontolojik bir hiyerarşiye dayanır ve bu hiyerarşide akıl/ruh, nefis ve cisim terimleri üç farklı varlık terimini ifade eder. Ona göre ruh, ferdiyetini bedenle ilişkisinden sonra yaşayacağı psikolojik, akli ve ahlâkî serüvenle kazanır. Müslüman filozofun sisteminde nefis kesinlikle bedenden ayrı, soyut bir cevherdir; benliğin ta kendisidir ve ölümden sonra varlığını ferdi hüviyetiyle sürdürecektir. Ruh bedenden ayrı bir cevher olarak gören İbn Sînâ’ya göre ruh ölümsüzdür ve bâkîdir. Ancak ahirette bedenle ilgili cismani yönü akıl ile değil, peygamberin getirdiği vahiy bilgisi ile bilinebilir, dolayısıyla bu husus felsefi kanıtlamanın değil, dinî inancın konusudur. İbn Rüşd de, meseleye felsefi açıdan bakar ve ruhun ölümsüzlüğü fikrinin yanı sıra ahiret hayatına özgü bir cismaniliğin imkânını kabul eder.⁷²

İbrahim Ağâh Çubukçu da ruhu, bedeni canlı tutan güç olarak açıklamaktadır. Ona göre, insanın ölmesiyle bu güç bedeni terk eder ve bedeninin biçimi değişir. Bu durum, gayba giden bir nesnenin yani ruhun olduğunu gösterir. Bilimin gayb alanına dair kanıt sunamaması onun inkârını gerektirmez. Bu da Tanrı’nın varlığının delillerindedir. İnsanın sahip olduğu gücün ve ömrün sonlu ve sınırlılığını da delil olarak kullanan Çubukçu, bir damladan oluşan insanın gelişip büyüüp sonra yok olduğunu oysa insana kalsa hep genç ve diri kalmak isteyeceğini dile getirir. İnsanın var olmasının kendi kararıyla olmadığını, dahası suretini, rengini ve niteliklerini

⁷⁰ Mehmet Dalkılıç, *İslam Mezheplerinde Ruh* (İstanbul: 2012), 19-20.

⁷¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 35/187-190.

⁷² İlhan Kutluer, “Ruh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 35/194-195.

kendisinin seçmediğini hâsılı insanın kendisinin sebebi olmadığını vurgular. İnsanın kendisine bakmasının bile onu Allah'a ulaştıracağını söyleyen Çubukçu, kendinin sebebi olmayan insanın, kendi dışındaki Sonsuz Kudret'in farkına varması gerektiğini söyler.⁷³

İnsanın esas yönü ruhsal yönüdür. Bedensel yöne ağırlık verip onu doyurmaya meyledenler ruhlarına yabancılaşırlar. Bu da insanı uyumsuzluğa götürür. Asıl olan, insanın beden ve ruhunu dengede yürütmesidir. Yaşadığımız çağda teknoloji birçok yönden insana faydalar sağlamışsa da insanın tedirginleşmesine ve yabancılışmasına da neden olmuştur. İnsanın insanla ilgisi azalmış, bireysellik artmıştır. Toplumda bireyler arası bağlar zayıfladığı gibi aile fertleri arasındaki bağlar da zayıflamıştır. Yabancılışma duygusunun insana verdiği tek olumlu şey, belki sonluluğunu düşündürmesi ve sonunun nereye varacağına dair düşüncelere dalmasına sebep olmasıdır.⁷⁴

İnsanoğlu ne yaparsa yapsın ruhunda hep bir boşluk, hep bir arayış vardır. Doğumundan ölümüne kadar pek çok şey için çabalayan insan gerçek manada hiçbir şeyden tatmin olmaz. Tüm koşturmacaları, tüm kovalamacaları ancak belli bir zaman için onu avutabilir. Para kazanma, çoluk çocuk edinme, iş sahibi olma, işini büyütme, dost ve çevre sahibi olma gibi pek çok şey için çabalayan insan yine de hiçbiriyle mutlu olmaz. Çünkü bunların hepsi maddi niteliklidir. Ruh ise manevidir. Madde, manaya asla ilaç olamaz. İnsanın kendini bulması, içinin huzurla dolması ve mutlu olması için felsefe, sanat ve Tanrı'ya iman konularına eğilmek gerekir. Felsefe, düşüncüyü ve gerçeği bulma becerisini geliştirir. Sanat, ruhun kaba eğilim ve tutkularını yumuşatır. Böylece insan ahengi, ölçüyü ve değişim içindeki birliği sever. İman ise ölüm sonrasına dair insanı rahatlatır. Bu şekilde insan maddeyi aşar, yok olma korkusunu yener ve geleceğe umutla bakar. Nereden ve niçin geldim sorularına cevap bulmaya çalışan insan kendini bulma istikametine girer.⁷⁵

Ruhla beraber diğer teolojik ve metafizik konular gibi ölümün ne olduğu ve ölüm sonrası da her zaman merak edilen ve tartışılan bir mesele olmuştur. İbrahim Agâh Çubukçu, doğan her insanın ölüm fermanıyla beraber hayata gözlerini açtığını ve ölümün gerçekte bir kurtuluş olduğunu düşünmektedir. Gündelik hayatta birtakım sıkıntılar çeken insanlar vefat ettiğinde "öldü de kurtuldu" gibi ifadelerin kullanılması bu yüzdendir. Yine ona göre, âşık birinin sevdiğine duygularını anlatırken "senin için ölüyorum" demesi de mutlulukla ölümün sınırlarının çok yakın olduğunun göstergesidir. Kâmil insanların hayatın çile ve dertlerini zevke ve sevgiye dönüştürdüğü bilinmektedir. O halde ölüm yadsınacak ve kaçılacak bir şey değildir. Ancak insanlar dilleriyle ölümü ifade etseler de halleriyle onu inkâr tavrı takınırlar. Dua kastıyla yapılan "Allah uzun ömürler versin" temennisi de esasen ömrün hayırlı olması için dilenmeli değil midir? Zira uzun da olsa her ömrün sonu ölüme çıkacaktır. Ayrıca Tanrı'yı seven insan O'na kavuşmanın kapısı olan ölümü korkunç bir şey olarak görmez. Yaprakların, bitkilerin kopup yok olanlarının yerine nasıl yenisi çıkıyorsa ölüm de yeni bir hayatın başlangıcıdır. Affedici, bağışlayıcı olan Tanrı'nın katına yükseliştir. Tanrı'yı hoşnut eden insan için asıl mutluluğun başlangıç noktası ölümdür. Ölümden korkmak ve kaçmak kendinden ve gerçekten kaçmak demektir. Yorucu, üzücü, koşturmacaların olduğu bu dünya insan için esasen bir hapisane gibidir. Ölüm işte bu esareten kurtuluştur. Öyleyse ölüm korkusundan değil, Tanrı'ya olan saygı ve bağlılık nedeniyle yaşamaya

⁷³ Çubukçu, *İslâm ve Yenileşme*, 142.

⁷⁴ Çubukçu, *Söyleşiler*, 54, 56.

⁷⁵ Çubukçu, *Söyleşiler*, 135-137.

çalışmak gerekir. Yaşarken de ölüm sonrasında azık olacak erdemlerle donanmak gerekir. Ölüm gerçeği karşısında insan eksikliğini ve güçsüzlüğünü idrak edip Tanrı'ya dönmelidir.⁷⁶

Sonuç

Felsefeyi, insanı yücelten bir araştırma sahası olarak gören Çubukçu, insan fitratının düşünmeye ve bilmeye olan yatkınlığından bahsederek, Kur'ân'ın da insanı felsefe yapmaya teşvik ettiğini dile getirir. Özü anlamak ve özgür olabilmek ona göre felsefeyle mümkündür.

İbrahim Agâh Çubukçu'nun insanın varoluşuna ve inanca yönelik tatmin edici açıklamalar yapmaya gayret ettiği görülmektedir. Var oluşun anlam kazanmasını ve gerek bireysel gerek toplumsal huzurun elde edilmesini maneviyatın zenginleştirilmesine dayandıran Çubukçu, anlaşılır ve akıcı bir dil kullanmıştır.

Geçmişten günümüze felsefi gündemi meşgul eden kavramları ve konuları kendine has örnekler ve tanımlarla sunması oldukça değerlidir. O, insanın özünü bilmesi, özüne dönmesi ve özüne uygun yaşamasını salık vermektedir. Ona göre adalet, merhamet ve barışın tesisi, bu dünyaya esir olmaktan kurtulmuş, yüzünü ve yönünü ebediyete dönmüş insanlardan oluşan bir toplum kurmakla mümkündür.

Evrenin başlangıcı ve Tanrı'nın varlığı meselelerini de Kur'ân ve hadislerle destekleyerek açıklamaya gayret eden Çubukçu, insanın kendi varlığı da dâhil evrendeki her şeyin bir Ulu Varlığı işaret ettiğini, O'na inanmak için insanın kendini dinlemesinin yeterli olacağını söyler. O, düşünce tarihinde kullanılan kozmolojik ve teleolojik delil gibi yaygın delillerden başka maneviyattan hareketle de Tanrı kanıtlamasına gider. Buna göre, insanın iç dünyasında ortaya çıkan olumlu veya olumsuz yaşantıların ruhun varlığının delili olması gibi evrende olup biten olayları da üstün bir Kudret'in mevcudiyetinin delili olarak sunması önemlidir.

İnancı, insanın iç dünyasının ışığı mesabesinde gören Çubukçu, sağlam inanç sahibi insanların her iki dünyada da mutlu olacaklarını belirtmekte ve fani süslerle bezenmek yerine gönül süsleriyle donanmayı öğütlemektedir. Günümüz insanının kalabalıklar arasında yalnız yaşadığını ve çağın en büyük problemlerinden birinin de bu olduğunu tespit eden Çubukçu, doğru inancın ve ibadetin insanın ruh dünyasını zenginleştireceğini ve içinde hissettiği sürekli eksiklik duygusundan onu kurtaracağını belirtmektedir.

Çubukçu, esasen Tanrı'nın varlığının kanıtlamaya ihtiyaç duymayan apriori bilgiler gibi bir bilgi olduğunu da ifade eder. Buna açıklık ve sağlamlık delili adını verir. İspat gerektirmeden kabul edilen birtakım bilgiler nasılsa ona göre Tanrı fikri de öylece kabul edilecek açıklık ve sağlamlıktadır.

Ele aldığı konuları izah ederken hem Batı hem İslâm düşüncesinden örnekler ve tanımlar sunan Çubukçu; tasavvuf, İslâm mezhepleri, Türk-İslâm düşünürleri, Türk kültürü ve gündelik hayata dair dini ve ahlâkî pek çok problem üzerine çalışmalar yapmıştır. Çubukçu üzerine yapılacak daha kapsamlı çalışmaların ülkemizdeki felsefe araştırmalarına katkı yapacağı düşünülmektedir.

⁷⁶ Çubukçu, İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler, 36-39; Çubukçu, Söyleşiler, 10-12.

Kaynakça

- Atay, Hüseyin. *Fârâbî ve İbni Sina'ya Göre Yaratma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2002.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *Ahlâk Tarihinde Görüşler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *Denemeler*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1990.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *Görüşler ve Düşünceler*. Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2006.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *İnsan ve Mutluluk Üzerine Denemeler*. Ankara: Ayyıldız, 1980.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *İslâm Düşünürleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *İslâm Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *İslâm ve Çağdaşlaşma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *İslâm ve Yenileşme*. Ankara: Keşif, 2006.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *İslâm'da Ahlâk ve Manevi Vazifeler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *İslâm'da Ahlâk ve Mutluluk Felsefesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1990.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *İslâm'ın Özü*. Ankara: TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayın Müdürlüğü, 1997.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *Mezhepler. Ahlâk ve İslâm Felsefesi İle İlgili Makaleler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *Söyleşiler*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *Türk İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*. 1992.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *Türk İslâm Düşünürleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *Türk İslâm Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987.
- Dalkılıç, Mehmet. *İslam Mezheplerinde Ruh*. İstanbul: 2012.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Izutsu, Toshihiko. *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ramazan Ertürk. İstanbul: Anka, 2002.
- İmamoğlu, Tuncay vd. *Din Felsefesi*. Erzurum: Eser Yayıncılık, 2018.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.

Kutluer, İlhan. "Ruh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35/197-199. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

Küyel, Mübahat Türker. *Üç Tehafüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2018.

Lewis, H. D. *Philosophy of Religion*. Londra: 1965.

Schimmel, Annemarie. *Tasavvufun Boyutları*. İstanbul: Adam Yayınları, 1982.

Topaloğlu, Bekir. "Hudûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18/304-309. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Uygur, Nermi. *Felsefenin Çağrısı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35/187-192. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

Summary

Ibrahim Agâh Çubukçu, who attaches importance to thinking and reasoning, defines philosophy as a discipline that aims to investigate the structure and essence of existence through free thought, and says that a person who engages in philosophy will, to a large extent, aim to organize his relations with God, the universe, human beings and society and to connect them to an idea. According to him, the place of philosophy is in the realm of sublime values such as religion and art. Philosophy is known as the art of the arts, and the activity of philosophy in the sense of eliminating the evils of the soul is also accepted as dying before death. Therefore, philosophy in the true sense is the activity of searching for the truth and reality with free thought.

The source of philosophy is the intellect, which enables people to gain the habit of logical and systematic thinking, as well as to contemplate the mysteries of eternity and the limits of their power. Through philosophical thought, man recognizes himself and his coming into the world. According to Çubukçu, this is why the Qur'an calls people to philosophize. According to him, the verses about reasoning, thinking, reasoning, and searching for the universal truth are the verses that contain this call. If philosophy is accepted as a science that searches for truth and right, it will be understood that engaging in philosophy is within the scope of the Qur'anic verses. Defining philosophy as "the profession of freely investigating the structure and essence of beings and how they are", Çubukçu states that when this definition is taken into consideration, many Qur'anic verses can be understood within the scope of ontology. Because the Qur'an is about human beings.

According to Çubukçu, knowing the existence of objects, one's own self and God gives one a spiritual pleasure. Considering the causes that transcend human beings, the existence of causality is understood. Humans and beings did not come into existence on their own. There must be a power and will that organize everything. Accepting the existence of this power has led to the formation of a religious consciousness and the acceptance of the beyond the physical. The issue of faith is as old as humanity. As man transcended himself, he managed to break free from the bonds of matter. The more he broke free from the bonds of matter and heard the Creator in his conscience, the richer he became in the spiritual sphere, and thus the more importance he attached to art, religion, science, state, law and morality. Spiritual enrichment also increased the harmony between human thought and behavior. As the number of people who did not prioritize their ego increased, the value of human beings to human beings also increased. Therefore, as much importance should be attached to human beings and their spiritual development as to technology and nature. Spirituality must be developed along with technological progress. The elimination of bad habits, injustice, racial discrimination, selfishness, cruelty, fear of death and mental illness depends on this.